

УДК 347.65/.68:378.147.091.33-027.22](477)
DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.16>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СПАДКОВЕ ПРАВО»

Кухарев Олександр Євгенович,

доктор юридичних наук, професор,
в.о. провідного наукового співробітника
відділу приватноправових досліджень

Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових
експертиз Національної академії правових наук України

Стаття присвячена удосконаленню викладання навчальної дисципліни «Спадкове право». У роботі окреслено та проаналізовано два напрями удосконалення викладання цієї дисципліни.

Методологічний напрям зумовлений особливостями спадкового права як елемента системи приватного права та визначає засади, на яких має ґрунтуватися викладання відповідної навчальної дисципліни: а) спадкове право за своїм призначенням у системі цивільно-правових норм, а також за обсягом правового матеріалу виходить за межі звичайних уявлень про правовий інститут і фактично є підгалуззю цивільного права; б) пріоритет спадкування за заповітом над спадкуванням за законом: воля особи тут первинна, а роль заповіту зводиться до рангу регулятора цивільних правовідносин, який по суті замінює закон; в) спадковий договір не регулює спадкових правовідносин, є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування. Норми глави 90 Цивільного кодексу України складають інститут зобов'язального, а не спадкового права. Через це спадковий договір недоцільно вивчати в межах курсу «Спадкове право».

Практичний напрям пов'язаний з освітнім процесом з огляду на його практичну спрямованість. Проблему істотного розриву між юридичною освітою і правозастосовною діяльністю пропонується розв'язувати шляхом застосування таких засобів забезпечення практикоорієнтованості викладання навчальної дисципліни «Спадкове право»: а) впровадження кейс-методу навчання; б) створення на базі закладів вищої освіти юридичних клінік та активне залучення здобувачів вищої освіти до їх роботи; в) долучення до навчального процесу представників правничих спільнот у формі проведення бінарних занять.

Ключові слова: спадкове право, спадкові правовідносини, навчальна дисципліна, реформування юридичної освіти, практикоорієнтованість освітнього процесу, юридична клініка.

Kukhariev Olexandr. Main areas for improving teaching of "Inheritance Law" academic subject

The article is focused on improving the teaching of "Inheritance Law" academic subject. The author of the paper has outlined and analyzed two areas for improving the teaching of this subject.

The methodological area is conditioned by the peculiarities of inheritance law as an element of the system of private law and determines the principles, which are the basis for the teaching of the relevant academic subject: a) inheritance law goes beyond ordinary ideas about the legal institute according to its intended purpose within the system of civil norms, as well as according to the volume of legal material and actually is the sub-branch of civil law; b) the priority of inheritance under a will over intestacy: the will of a person is primary, and the role of the will is to regulate civil legal relations, which essentially replaces the law; c) inheritance agreement does not regulate hereditary legal relations, it is an agreement in case of a death, but not an agreement for estate of decedent. The norms of Chapter 90 of the Civil Code of Ukraine make up the institution of obligatory law, but not inheritance law. That is the reason why it is inappropriate to study the inheritance agreement within the "Inheritance Law" academic course.

The practical area is related to the educational process in view of its practical orientation. The problem of a significant gap between legal education and law-enforcement activities is offered to be solved by applying such means of ensuring the practical orientation of teaching "Inheritance Law" academic subject: a) introduction of a case method of training; b) creation of legal clinics in higher educational institutions and active involvement of higher education seekers to work in such clinics; c) involvement of representatives of legal communities into the educational process in the form of binary study session.

Key words: inheritance law, hereditary legal relations, academic subject, legal education reforming, practical orientation of educational process, legal clinic.

Освіта належить до найважливіших напрямів державної політики. Висока якість юридичної освіти – одна з невід’ємних ознак успішного демократичного суспільства. Питання реформування вищої юридичної освіти традиційно перебувають у полі зору наукової спільноти. При цьому останнім часом освітній процес зазнає суттєвого впливу таких чинників, як повномасштабна військова агресія, запровадження дистанційної форми навчання в умовах пандемії COVID-19, євроінтеграційні процеси України. Крім того, на сучасному етапі розвитку суспільства здійснюється динамічне переформатування парадигми людської життєдіяльності, що змінює структуру юридичної професії, замінюючи імператив потреб у сталих правничих професіях, юристах-правоохоронцях і юристах-управлінцях на юристів-радників, юристів-новаторів і юристів-реформаторів [1, с. 23.]

Наведені обставини вимагають постійного вдосконалення викладання галузевих юридичних дисциплін.

Забезпечення якісної підготовки юристів було предметом дослідження провідних українських учених, зокрема, Н.С. Кузнецової, О.О. Кота, А.С. Довгерта, В.М. Коссака, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.А. Майданика, Р.А. Стефанчука, І.Р. Калаура, С.О. Погрібного, В.В. Комарова, А.Б. Гриняка, Л.В. Красицької, М.М. Хоменка, В.В. Носіка, О.Є. Костюченко, Н.В. Міловської та інших. Наукові доробки названих авторів мають важливе значення для удосконалення правничої освіти та стосуються питань, пов’язаних, зокрема, із: осучасненням організації та викладання цивілістичних дисциплін; особливостями підготовки та проведення лекційних і практичних занять; правовим забезпеченням дотримання академічної доброчесності учасниками освітнього процесу; викладанням окремих галузевих юридичних дисциплін.

Одним із важливих елементів системи приватного права є спадкове право, а тому відповідний навчальний курс запроваджений у багатьох закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку здобувачів за спеціальністю 081 «Право».

Сфера спадкових правовідносин належить до однієї з найбільш розроблених у правовій доктрині. Так, ціла низка наукових праць присвячена сутності спадкових правовідносин, об’єктам спадкування, здійсненню спадкоємцями прав на прийняття спадщину та відмову від її прийняття, окремим видам заповідальних розпоряджень тощо. Водночас особливості викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» у контексті підвищення якості підготовки професійних правників не виступали предметом спеціальних наукових досліджень, залишаються terra incognita та потребують окремої уваги.

Метою даної статті є виявлення та аналіз основних напрямів удосконалення викладання навчальної дисципліни «Спадкове право».

Слід зважати, що підготовка професійного правника не повинна зводитися до вивчення текстів законів та інших нормативних актів. У сучасному світі університети втратили монополію на знання, інформацію (нормативно-правові акти, судову практику, підручники, посібники, коментарі, аналітику) можна легко отримати з всесвітньої мережі Інтернет. Через це визначальну роль у підготовці майбутнього юриста має відігравати не інформаційний, а методологічний підхід до навчання, за яким звернення до законодавства набуває допоміжного, а не пріоритетного значення. Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, необхідність роботи із законодавством та його застосування не треба ні перебільшувати, ні применшувати. Перше може призвести до перекосу суто в бік коментування законодавства,

друге ж вихолощує практичне значення цивілістичних категорій і принципів, які через це можуть сприйматися студентами лише умоглядно, відірвано від реальності й тому майже непотрібними [2, с. 264].

На мою думку, удосконалення викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» слід здійснювати у двох напрямках – методологічному та прикладному.

Методологічний напрям зумовлений особливостями спадкового права, яке за своєю юридичною природою і функціональним призначенням спрямоване на регулювання суспільних відносин, що виникають внаслідок переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Одним з питань, що потребує вирішення в межах цього напрямку, є місце спадкового права в системі приватного права, що залишається дискусійним у правовій доктрині та зводиться до трьох основних позицій: спадкове право є підгалуззю цивільного права [3, с. 9], його інститутом [4, с. 4], [5, с. 5], або одночасно й інститутом, і підгалуззю цивільного права [6, с. 29, 30].

Аналіз книги 6 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) дає підстави стверджувати, що спадкове право є підгалуззю цивільного права. Підгалузь права визначається як певна сукупність (об'єднання) правових інститутів, що об'єктивно складається в межах однієї галузі права. Як цілісне утворення підгалузь права регулює специфічне коло відносин у межах сфери правового регулювання відповідної галузі права, яка характеризується правовою уособленістю [7, с. 250].

Спадкове право за своїм призначенням у системі цивільно-правових норм, а також за обсягом правового матеріалу виходить за межі звичайних уявлень про правовий інститут і фактично є структурованою підсистемою, підгалуззю цивільного права. Особливість такої підгалузі зумовлюється специфікою спадкових правовідносин, виникнення яких зумовлене смертю фізичної особи або оголошенням її померлою. Утім спадкове право не обмежується регулюванням виключно спадкових відносин, хоча останні й становлять його ядро. В межах книги 6 ЦК визначаються й інші

відносини, що не належать до спадкових, оскільки передують факту відкриття спадщини (зокрема, відносини зі складення та посвідчення заповіту).

Спадкове право встановлює багато юридичних категорій, невластивих іншим елементам системи цивільного права (спадщина, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, заповідальний відказ, спадкова трансмісія та ін.).

Нарешті, слід вказати, що спадкове право має й власні підгалузеві принципи, значення яких полягає в тому, що вони на доповнення до галузевих принципів цивільного права виражають особливості підгалузі. Основними принципами спадкового права є: принцип універсального правонаступництва; принцип свободи заповіту; принцип соціальної справедливості [8, с. 163–167].

Таким чином, спадкове право є підгалуззю цивільного права, що має враховуватися при складанні тем, а також робочих програм відповідного курсу.

Важливою методологічною засадою спадкового права є співвідношення свободи особи стосовно розпорядження своїм майном на випадок смерті та приписів закону про спадкування. Аналіз новітньої правової доктрини та цивільного законодавства свідчить про пріоритет спадкування за заповітом над спадкуванням за законом. Воля особи тут первинна, а норми інституту спадкування за законом застосовуються за відсутності заповіту або неохоплення ним усієї спадщини, тобто мають додаткове значення.

Причина цього криється не лише у технічному розміщенні норм, що регулюють спадкування за заповітом, перед інститутом спадкування за законом, на чому, до речі, часто наголошується в юридичній літературі, коли йдеться про пріоритет спадкування за заповітом. Принципове значення має збільшення законодавчої уваги до заповіту як підстави спадкування, яке забезпечене розширенням переліку видів заповітів і розпоряджень, що становлять його зміст, наданням можливості тлумачення заповіту як самими спадкоємцями, так і судом, деталізацією відносин з виконання заповіту. Оскільки динаміка спадкового правовідношення визначається волевиявленням особи, вчиненим за

життя у передбаченому законом порядку, роль заповіту зводиться до рангу регулятора цивільних правовідносин, який по суті замінює закон.

При викладанні навчальної дисципліни «Спадкове право» в межах окремої теми вивчається спадковий договір. Водночас інститут спадкового договору, незважаючи на структурне розміщення у книзі 6 ЦК, не регулює спадкових правовідносин. Цей договір сконструйований за принципами договору довічного утримання (догляду). При переході права власності на майно, визначене таким договором, не застосовуються норми спадкового права, а відповідне майно не набуває статусу спадкового. Очевидно, що спадковий договір – це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування, а його назву можна пояснити двома аспектами. По-перше, виникнення у набувача права власності на майно, що є предметом цього договору, пов'язане з моментом смерті відчужувача. По-друге, на набувача може бути покладений обов'язок виконання певних дій і після смерті відчужувача.

На думку Ю.О. Заїки доцільно змінити легальну назву цього договору і розмістити його після договорів довічного утримання (догляду) і ренти, розглядаючи як самостійний договір у системі цивільного права, оскільки, на відміну від наведених договорів, мета відчужувача полягає не в набутті від набувача утримання за життя, а у вчиненні набувачем певних дій майнового чи немайнового характеру за плату у вигляді певного майна [3, с. 144].

Отже, спадковий договір є інститутом зобов'язального, а не спадкового права, а тому вивчення відповідної теми в межах навчальної дисципліни «Спадкове право» видається спірним.

Прикладний напрям удосконалення викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» пов'язаний із практичною спрямованістю освітнього процесу. Важливо врахувати, що спадкові правовідносини вивчаються в межах спеціальної частини курсу «Цивільне право України», а тому здобувачі вищої освіти мають загальне уявлення про сферу спадкування. Ось чому, розкриваючи теми дисципліни «Спадкове право», акцент слід зробити на практичній складовій. Україн-

ські автори неодноразово наголошували на відірваності сучасної правничої освіти від реальних потреб суспільної практики, надмірної теоретизації та догматизації цієї освіти, зведення її переважно до нагромадження студентами недостатньо системних знань про позитивне право та одночасна з цим недооцінка практичної підготовки майбутніх правників [9, с. 47]. Більш того, О.О. Кот виокремлює проблему, яка полягає в тому, що навчання в юридичних вишах по суті не передбачає надання студентам практичних навичок на рівні, достатньому для використання своїх знань після отримання диплома про вищу освіту [10, с. 132].

У цьому аспекті слід погодитися з позицією Н.С. Кузнецової про те, що форми набуття практичних навичок дотепер не стали популярним явищем і працюють фактично в розріз з навчальним процесом [11, с.71].

Відповідно до Проекту концепції розвитку юридичної освіти, проблемою, яка потребує розв'язання, є невідповідність змісту юридичної освіти і якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством. Причинами цієї проблеми визначені, серед іншого: неготовність багатьох науково-педагогічних колективів правничих шкіл до впровадження сучасних технологій навчання та вимог до оцінювання результатів навчання здобувачів освіти; відсутність або недостатність практичної складової у більшості освітніх програм підготовки правників і складнощами системного залучення правників-практиків до викладання права [12].

Проблема істотного розриву між юридичною освітою і правозастосовною діяльністю під час викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» може бути розв'язана шляхом застосування засобів забезпечення практикоорієнтованості.

1. Впровадження кейс-методу навчання. В основу кейс-методу покладений принцип прецеденту, де здобувачам вищої освіти подається ситуація, максимально наближена до реальної. Цей метод відрізняється від інших методів навчання тим, що кейсові завдання містять описи реальних практичних ситуацій, що вимагають

вирішення. Часто здобувачам вищої освіти пропонуються альтернативні способи вирішення практичної проблеми, і для спеціалістів юридичного профілю такий підхід є максимально наближеним до юридичної практики, де в процесі виникнення спору між сторонами кожна з них має свій варіант вирішення проблеми, але віднайти потрібно той, що відповідає законодавству [13, с. 36]. У кейсі може описуватися ситуація, яка ілюструє правову проблему, зумовлену недосконалістю законодавчої техніки, прогалинами у правовому регулюванні того чи іншого виду цивільних правовідносин або неоднозначністю судової практики. Як правило, за такої технології проблема чітко визначена й відповідна інформація подається студентам. Головне завдання, виходячи з окресленої проблеми й наданої інформації – розробити і прийняти правильне рішення [14, с. 344]

Використання кейс-методу під час викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» дає змогу застосувати набуті теоретичні знання у розв'язанні практичних завдань, сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти аналітичних умінь, розвитку аргументації, удосконаленню застосування правових норм під час роботи над конкретною фабулою, стимулює слухачів до комунікації між собою. Фабула може охоплювати конкретні ситуації, пов'язані з визнанням заповіту недійсним, визначенням спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини, зміною черговості одержання права на спадкування за законом. Основним джерелом формування кейсів є матеріали судової практики. Йдеться як про конкретні судові рішення, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, так і про проведені тематичні узагальнення судової практики. Зокрема, доцільно використовувати Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду цивільних справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин (за період із 2018 р. по лютий 2023 р.) [15].

2. *Створення на базі закладів вищої освіти юридичних клінік та активне залучення здобувачів вищої освіти до їх роботи.* Головним завданням діяльності юридичної клініки є надання студентами безоплатної правничої допомоги особам, що нале-

жать до вразливих категорій населення та не мають фінансової можливості найняти професійного адвоката. Невипадково в Проєкті концепції юридичної освіти для забезпечення якості підготовки правників визначено поєднання навчання здобувачів вищої юридичної освіти з діяльністю у юридичних клініках [13], а в правовій доктрині висловлюється позиція, що участь у роботі юридичних клінік має стати не тільки допустимим елементом навчання студентів-юристів, а й обов'язковим курсом, необхідним для опанування основних галузей права: цивільного, кримінального, адміністративного [16, с. 149].

Існування юридичних клінік є важливим елементом практичного орієнтованого навчання, яке не тільки розвиває теоретичні навички здобувача вищої освіти, а й допомагає усвідомити основоположні цінності юридичної професії: компетентне представництво клієнта, розвиток почуття справедливості, моральності, дисциплінованості та пунктуальності. Крім того, залучення студентів до роботи юридичних клінік зумовлює формування відповідного рівня правової культури. Це переносить юридичні знання з абстрактно-теоретичного рівня на рівень конкретних життєвих ситуацій та реальних проблем конкретних людей. Така форма навчання вже довела свою ефективність, оскільки на відміну від класичної виробничої практики дає змогу студентам безпосередньо спілкуватися з людьми, які потребують правової допомоги. Причому практичні ситуації, пов'язані з відкриттям спадщини, її прийняттям, поділом, перерозподілом між спадкоємцями є одними з найпоширеніших у практиці юридичних клінік та вимагають від студентів не лише глибоких теоретичних знань, а й практичних навичок у складанні різноманітних процесуальних документів.

3. *Долучення до навчального процесу представників правничих спільнот у формі проведення бінарних занять.* Бінарне заняття проводиться в закладі вищої освіти двома викладачами: науково-педагогічним працівником цього закладу та практичним працівником (суддею, адвокатом, нотаріусом тощо). Є всі підстави погодитися з Л.В. Красицькою, що запровадження такої форми заняття сприяє

вмотивованості здобувачів вищої освіти, забезпечує набуття ними високого рівня прикладних навичок та вмінь [17, с. 41]. Привабливість бінарних занять полягає також у можливості їх проведення з використанням платформ ZOOM, Google meet.

Важливо врахувати, що долучення до навчального процесу представників правничих спільнот має здійснюватися з урахуванням теми заняття, і не повинно зводитися до спогадів судді, адвоката або нотаріуса про його навчання, роботу тощо. Мета бінарного заняття полягає в тому, щоб максимально наблизити питання теми до практики їх застосування. Лише в такому разі проведення цього заняття ґрунтуватиметься на ефективному поєднанні глибоких теоретичних знань із практичним досвідом. Зокрема, доцільно залучати нотаріусів за темами, пов'язаними зі здійсненням права на спадкування, де юрист-практик може докладно розповісти про механізм заведення спадкової справи, особливості вжиття заходів щодо охорони спадкового майна та управління спадщиною. Питання, присвячені захисту прав спадкоємців, варто висвітлювати із залученням судді, здатного професійно розкрити практику застосування певних способів захисту прав та інтересів спадкоємців, специфіку розгляду відповідної категорії цивільних справ.

Висновки. Удосконалення викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» має здійснюватися у двох напрямках.

Методологічний напрям зумовлений особливостями спадкового права та визначає засади, на яких має ґрунтуватися викладання відповідної навчальної дисципліни: а) спадкове право за своїм призначенням у системі цивільно-правових норм, а також за обсягом правового матеріалу виходить за межі звичайних уявлень про правовий інститут і фактично є підгалуззю цивільного права; б) пріоритет спадкування за заповітом над спадкуванням за законом: воля особи тут первинна, а роль заповіту зводиться до рангу регулятора цивільних правовідносин, який по суті замінює закон; в) спадковий договір не регулює спадкових правовідносин, є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування. Норми глави 90 ЦК складають інститут зобов'язального, а не спадкового права. Через це спадковий договір недоцільно вивчати в межах курсу «Спадкове право».

Практичний напрям пов'язаний з освітнім процесом з огляду на його практичну спрямованість. Проблема істотного розриву між юридичною освітою і правозастосовною діяльністю може бути розв'язана під час викладання навчальної дисципліни «Спадкове право» шляхом застосування таких засобів забезпечення практикоорієнтованості: а) впровадження кейс-методу навчання; б) створення на базі закладів вищої освіти юридичних клінік та активне залучення здобувачів вищої освіти до їх роботи; в) долучення до навчального процесу представників правничих спільнот у формі проведення бінарних занять.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри. *Право України*. 2017. № 10. С. 20–37.
2. Спасибо-Фатеева І. В. Про концептуальні засади реформування викладання цивільного права. *Реформування юридичної освіти: виклики часу. Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової* / відп. ред. О. О. Кохановська та О. О. Кот. Київ : Юридична практика, 2019. С. 261–278.
3. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
4. Дроников В. К. Наследственное право Украинской ССР. Киев : Вища школа, 1974. 159 с.
5. Спадкове право: Нотаріат. *Адвокатура. Суд* : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. 1216 с.
6. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків : ФО-П Лисяк Л. С., 2012. 736 с.

7. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
8. Кухарев О. Є. Принципи спадкового права як визначальні засади подальшого оновлення спадкового законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. 163–167.
9. Пацурківський П., Гаврилук Р. Ціннісні виклики українській юридичній (правничій) освіті. *Право України*. 2017. № 10. С. 38–55.
10. Кот О. О. Вища юридична освіта в Україні: практичні проблеми та шляхи подолання. *Реформування юридичної освіти: виклики часу. Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової* / відп. ред. О. О. Кохановська та О. О. Кот. Київ : Юридична практика, 2019. С. 127–140.
11. Кузнєцова Н. С. Забезпечення якісної практичної підготовки студентів-юристів – невід’ємна складова реформування юридичної освіти. *Право України*. 2017. № 10. С. 66–72.
12. Проект концепції розвитку юридичної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konserciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (дата звернення: 10.04.2023).
13. Костюченко О. Є. Використання кейс-методу під час викладання юридичних дисциплін. *Забезпечення практикоорієнтованості навчання юристів як невід’ємна складова реформи юридичної освіти : матеріали Круглого столу (м. Одеса, 20 травня 2021 р.)*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. С. 34–39.
14. Калаур І. Р., Зайцева-Калаур І. В. Case-метод як форма організації вивчення дисципліни «Цивільне право». *Реформування юридичної освіти: виклики часу : збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової*. Київ : Юридична практика, 2019. С. 333–345.
15. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду цивільних справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин (за період із 2018 р. по лютий 2023 р.). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_spadkovi_pravovidnos_14_03_2023.pdf (дата звернення: 10.04.2023).
16. Погрібний С. О. Юридична освіта в Україні: проблеми і перспективи. *Реформування юридичної освіти: виклики часу : збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової*. Київ : Юридична практика, 2019. С. 141–151.
17. Красицька Л. В. Бінарне заняття як інноваційний метод викладання в умовах дистанційного навчання. *Забезпечення практикоорієнтованості навчання юристів як невід’ємна складова реформи юридичної освіти : матеріали Круглого столу (м. Одеса, 20 травня 2021 р.)*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. С. 39–42.